

ПЛАТНІ КАМЕРИ У СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ УКРАЇНИ: ЧЕРГОВИЙ РЕФОРМАТОРСЬКИЙ КРОК ЧИ ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПІВ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РІВНОСТІ УВ'ЯЗНЕНИХ ПЕРЕД ЗАКОНОМ

КОПОТУН Ігор Миколайович - доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

DOI:10.32782/NP.2020.2.9

Стаття присвячена формуванню науково-практичного бачення на проблемні питання, що виникають у процесі проведення експериментального проекту щодо платної послуги з надання політичних побутових умов та харчування особам, узятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Згідно з оголошеним керівництвом Міністерства юстиції експериментальним проектом, невинуваті особи, які тримаються під вартою у слідчих ізоляторах, не мають зазнавати будь-яких обмежень, і умови їх тримання мають бути різними, залежно від сучасних умов ринкової економіки й розшарування суспільства на бідних і багатих, а в установках виконання покарань усі (засуджені) будуть у рівних умовах і відбудуватимуть встановлене судом покарання за вчинений злочин. Проте виникає низка уточнювальних запитань, що наводять на науково-практичну дискусію:

– суспільна думка (у тому числі й думка злочинців) розвивається таким чином, що пільги, надані одразу після суворих обмежень, спочатку сприймаються як послаблення й «манна небесна», викликають неоднозначні дискусії, а з плином часу сприймаються як норма. Так може бути і з платними камерами слідчих ізоляторів. Наступним етапом може стати анонсування запровадження платних послуг в установах виконання покарань для засуджених злочинців;

– окремі засуджені перебувають у слідчих ізоляторах через вчинення злочинів під час відбування покарання, і потім, у випадку виправдання, можуть повернутися до установ виконання покарань, розширюючи там оперативну обстановку судженнями про можливість «купити» кращі умови тримання;

– не варто забувати, що слідчі ізолятори в окремих випадках виконують функції установ виконання покарань: у них тримаються небезпечні категорії засуджених (особливо до покарання у виді довічного позбавлення волі), наявна кримінальна субкультура (одним із проявів якої є стратифікація засуджених, у якій майнові ознаки й фінансові спроможності особи відіграють не останню роль), і наявність у таких установах нерівних можливостей для різних категорій утримуваних у них осіб (засуджених та ув'язнених) може спричинити погіршення оперативної обстановки, непокори незадоволених таким станом засуджених і ув'язнених законним вимогам адміністрації тощо.

За результатами науково-практичного узагальнення зроблено висновок, звертаючи увагу керівництва Міністерства юстиції України як суб'єкта забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, що запровадження платних камер у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України під гаслом «чергового реформаторського кроку» не має бути квазізаміною належному фінансуванню потреб пенітенціарної системи, адже криє в собі як криміногенні й інші інституціональні ризики, так і являє собою один зі способів порушення принципів справедливості та рівності перед законом відповідних суб'єктів правовідносин у сфері кримінальної юстиції.

Ключові слова: платні послуги; слідчі ізолятори; Державна кримінально-виконавча служба України; особи, взяті під варту; рівність; справедливність.

Постановка проблеми

У Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України серед проблемних аспектів наголошується на тому, що система хронічно недоотримує фінансування від держави на проведення капітального ремонту сучасних та будівництво нових установ, що призводить, зокрема, до неналежних умов тримання в слідчих ізоляторах [1]. Так, згідно з даними останніх років, обсяг недофінансування пенітенціарної системи складає близько 60 % [2, с. 22–23].

Натомість у сучасних програмних документах на порядку денному перебувають питання щодо приведення сучасної системи виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення у повну відповідність принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини, а умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, – у відповідність з європейськими стандартами [3, с. 11; 4]. Тому одним із напрямів, на якому було зосереджено увагу керівництва Міністерства юстиції України, стало поступове вирішення проблеми, яка полягає в тому, що частина режимних корпусів слідчих ізоляторів перебуває у незадовільному технічному або навіть аварійному стані та непридатна для тримання осіб, узятих під варту.

Відтак, було запроваджено експериментальний проєкт щодо створення платних камер у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, зміст якого зводиться до наступного:

– у слідчих ізоляторах великих міст «запрацював» певний відсоток платних камер з умовами підвищеного комфорту;

– акцент з метою обґрунтування законності такого кроку зроблено на тому, що слідчі ізолятори є тими місцями, де утримуються особи, щодо яких немає вироку суду і які вважаються невинуватими у вчиненні злочину. Тому заявлено, по-перше, що якщо особа, з точки зору закону, невинувата – держава не повинна обмежувати її у можливості оплатити кращі умови проживання, по-друге, що особам, стосовно яких вироки набрали законної сили, поліпшені умови за гроші створюватися не будуть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-прикладні дослідження з проблем реформування та розвитку пенітенціарної системи України проводили такі вітчизняні вчені, як: І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. В. Коваленко, І. О. Колб, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, В. В. Шаблистий, О. О. Шкута, І. С. Яковець та ін. Водночас слід зазначити, що питання стосовно обґрунтування чи спростування доцільності впровадження платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України вивчено недостатньо, що не дозволяє повною мірою сформулювати національну модель побудови пенітенціарної системи як з урахуванням міжнародних підходів, так і спираючись на вітчизняні особливості.

Постановка завдання

Мета статті полягає у формулюванні науково-практичного бачення на проблемні питання, що виникають у процесі проведення експериментального проєкту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідний експеримент було формалізовано відповідним чином, зокрема наказом Міністерства юстиції України від 06.05.2020 р. № 1587/5 затверджено Порядок проведення експериментального проєкту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України [5]. Такий нормативно-правовий акт було прийнято й з огляду на те, що ні чинне законодавство (Кримінально-виконавчий кодекс України [6], Закон України «Про попереднє ув'язнення» [7] й інші закони пенітенціарного спрямуван-

ня), ні відомчі нормативно-правові акти (основними серед яких є Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [8] та Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України [9]) не передбачають нормативного механізму надання відповідних платних послуг.

В ідеалі здається все добре. Невинуваті особи, які тримаються під вартою у слідчих ізоляторах, не мають зазнавати будь-яких обмежень, і умови їх тримання мають бути різними, залежно від сучасних умов ринкової економіки й розшарування суспільства на бідних і багатих, а в установах виконання покарань усі (засуджені) будуть у рівних умовах і відбуватимуть встановлене судом покарання за вчинений злочин. Проте виникає низка уточнювальних запитань, що наводять на науково-практичну дискусію:

– суспільна думка (в тому числі й думка злочинців) розвивається таким чином, що пільги, надані одразу після суворих обмежень, спочатку сприймаються як послаблення й «манна небесна», викликають неоднозначні дискусії, а з плином часу сприймаються як норма. Так може бути і з платними камерами слідчих ізоляторів. Наступним етапом може стати анонсування запровадження платних послуг в установах виконання покарань для засуджених злочинців;

– окремі засуджені перебувають у слідчих ізоляторах через вчинення злочинів під час відбування покарання, і потім, у випадку виправдання, можуть повернутися до установ виконання покарань, розкитуючи там оперативну обстановку судженнями про можливість «купити» кращі умови тримання;

– не варто забувати, що слідчі ізолятори в окремих випадках виконують функції установ виконання покарань: у них тримаються небезпечні категорії засуджених (особливо до покарання у виді довічного позбавлення волі), наявна кримінальна субкультура (одним із проявів якої є стратифікація засуджених, у якій майнові ознаки й фінансові спроможності особи відіграють не останню роль), і наявність у таких установах нерівних можливостей для різ-

них категорій утримуваних у них осіб (засуджених та ув'язнених) може спричинити погіршення оперативної обстановки, непокори незадоволених таким станом засуджених і ув'язнених законним вимогам адміністрації тощо.

Пенітенціарне керівництво такий інноваційний крок пояснює об'єктивною необхідністю, так званім «резервом» поліпшення стану справ у відповідних установах за умов незадовільного рівня фінансування пенітенціарної системи з боку держави.

Водночас офіційна позиція пенітенціарного відомства не знайшла широкої підтримки. Тому основним аргументом опонентів створення платних камер у слідчих ізоляторах є відсутність у всіх ув'язнених можливості оплатити поліпшені послуги з тримання у відповідних приміщеннях (у середньому близько тисячі гривень за добу), через що такий експеримент визнається правозахисниками як дискримінація в'язнів [10]. Хоча, за офіційною позицією Міністерства юстиції, отримані кошти слідчі ізолятори будуть спрямовувати на підтримання належних умов утримання у безкоштовних камерах та на покриття собівартості утримання камер з поліпшеними умовами. Більше того, на думку пенітенціарного керівництва, ініціатива запровадження платних камер має дві ключові цілі: 1) прибрати корупцію – замість хабара, гроші за кращу камеру йтимуть офіційно у бюджетний спецфонд; 2) запровадження таких камер дозволить знайти додаткове фінансування для слідчих ізоляторів [11].

Проте виходить, що на очах одних ув'язнених інші за гроші отримують пільги, яких перші позбавлені за так званім «майновим цензом». Це на кшталт того, що багаті батьки у школах купують своїм дітям сучасні парти, в той час як діти незаможних батьків вимушені навчатися за старим матеріальним фондом, а керівники закладів освіти цьому потурають. За таких обставин примарною видається побудова правової й соціальної держави за принципом справедливості й рівних можливостей.

Тобто, з одного боку, маємо офіційне визнання керівництвом Міністерства юстиції «негуманних умов тримання у звичай-

них, безкоштовних камерах», а з іншого – оголошення «торгів» на кращі умови. Виходить, посилаючись на недостатнє фінансування пенітенціарної системи стає виправданням порушення принципів справедливості та рівності ув'язнених перед законом.

У ситуації, що аналізується, ми стоїмо на позиції, що важливими аспектами при реформуванні пенітенціарної системи України є урахування як принципів кримінально-правової політики, так і галузевого законодавства у сфері виконання покарань – за умов 100-відсоткового державного забезпечення системи кримінальної юстиції, до якої належить пенітенціарна.

Така позиція є не лише авторським поглядом у контексті конструктивної критики окремих дій сучасного керівництва пенітенціарного відомства (зокрема щодо створення платних камер у слідчих ізоляторах), а й загалом корелює із зарубіжними й доктринальними підходами в пенітенціарній сфері. Основні з них зводяться до наступного:

По-перше, відповідно до конституційних положень (ст. 24 Основного Закону України) та міжнародних стандартів (ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права), не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, *майнового стану*, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (курсив наш. – *І. К.*) [12; 13].

По-друге, сучасні вчені-пенітенціаристи доводять, що:

– удосконалення діяльності системи виконання покарань можливе лише у тому випадку, якщо воно буде спиратися на сучасні досягнення теорії та практики, а також матиме достатнє фінансове забезпечення [14, с. 310–311];

– має бути 100-відсоткове забезпечення Державним бюджетом України потреб кримінально-виконавчої системи як фінансової передумови збереження пріоритету державного елемента у процесі формування та реалізації політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації й спростовано запровадження інституту приватних

пенітенціарних установ у кримінально-виконавчу систему України [15, с. 266–267, 395–397]. Тому з метою стабілізації оперативної обстановки в органах та установах виконання покарань, подолання детермінант пенітенціарної злочинності пропонується закріплення на законодавчому рівні в Бюджетному кодексі України чіткої ставки державного фінансування Державної кримінально-виконавчої служби України – у межах 100-відсоткового щорічного фінансування затрат на утримання Державної кримінально-виконавчої служби України з державного бюджету України. При цьому, за слушною точкою зору О. Г. Колба, єдиним джерелом фінансування витрат щодо утримання установ виконання покарань має стати державний бюджет, а кошти від виробничої та іншої діяльності повинні спрямовуватись на усунення, блокування, нейтралізацію тощо детермінант злочинності в колоніях та для забезпечення належної індивідуальної профілактики злочинів, у тому числі шляхом покращення соціально-побутових умов перебування особи в місцях позбавлення волі, підвищення її загальноосвітнього рівня і професійної готовності, тобто для забезпечення системного впливу на засудженого передбаченими законом засобами виправлення і ресоціалізації [16, с. 8, 16–17, 21]. Вищенаведені позиції в узагальненому виді відображені і в проекті Національної програми трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України [3, с. 11].

По-третє, зарубіжний досвід засвідчує позитивні аспекти виходу з проблем недофінансування потреб функціонування пенітенціарної системи. Зокрема, як зазначають В. В. Виноградов та О. Р. Шайхісламова, система виконання покарань Швейцарії фінансується на основі спеціального Закону «Про інвестиції держави в систему виконання покарань». Цей закон не тільки надає державі право на інвестиції, а й встановлює їх розмір. Так, 40 % видатків на утримання тюрем надходить із державного бюджету; 60 % вкладають кантони. Таким чином, як зазначають поіменовані вчені, система виконання покарань у Швейцарії повністю фінансується з державного

бюджету (конфедерація і кантони) і звільняється від будь-яких податків. Це багато в чому вирішує проблеми системи виконання покарань, пов'язані з витратами на утримання засуджених (вартість утримання одного засудженого становить близько 200 франків на день), діяльністю підприємств тюрем, оплатою праці персоналу системи виконання покарань [17, с. 275; 18, с. 85]. Натомість, як зауважує М. С. Пузирьов, у кримінально-виконавчій системі України за вказаним напрямом ситуація діаметрально протилежна, оскільки обсяг фінансування діяльності вітчизняних установ виконання покарань є недостатнім, і до того ж вказані юридичні особи публічного права мають сплачувати відповідні податки [19, с. 54–55].

Проведене нами анкетування ув'язнених і засуджених та персоналу виявило дуалістичний підхід щодо ставлення суб'єктів відповідних правовідносин до можливості покращення певних умов тримання (серед яких наразі – платні камери у слідчих ізоляторах) за додаткову плату з боку ув'язнених. Так, 100 % респондентів із числа ув'язнених і засуджених, які мають відповідні фінансові можливості, засвідчили позитивне в усіх випадках ставлення до таких тенденцій, натомість абсолютно всі ув'язнені й засуджені, які належать до соціально занедбаних категорій, висловилися проти таких тенденцій, вважаючи, що держава має забезпечувати всім ув'язненим рівність умов тримання, незалежно від їх фінансових можливостей. У цьому, на думку респондентів, виявляється не лише принцип рівності ув'язнених перед законом, а і принцип справедливості. Натомість експертна думка опитаного персоналу виявилася відмінною, оскільки певний його відсоток оцінює себе з позицій карального державно-владного впливу й суб'єкта прийняття від засудженого «концепції спокутування вини» через відповідні режимні правообмеження. Тому й частка позитивних відповідей із поставленого запитання виявилася меншою, порівно з опитаними ув'язненими й засудженими. Відтак, 16 % персоналу висловили позитивне в усіх випадках ставлення до поліпшення умов три-

мання за плату, 27 % вказали на позитивне, але стосовно тих ув'язнених, які мають правослухняну поведінку, 32 % дотримуються негативного ставлення, бо в цьому випадку втрачається каральний елемент покарання, 25 % виявляють негативне ставлення через нерівність фінансових можливостей ув'язнених.

У будь-якому випадку варто пам'ятати «прописну істину» юриспруденції, згідно з якою «права однієї людини закінчуються там, де починаються права іншої людини», поширюючи її і на кримінально-виконавчі правовідносини. Така позиція не має перебувати осторонь реформаторських дій сучасного керівництва Міністерства юстиції України.

Більше того, не варто забувати, що одну з відмінних ознак будь-яких правовідносин складає метод правового регулювання, який у кримінально-виконавчому праві є в більшості випадків імперативним. Тому не варто «реформувати» кримінально-виконавчі правовідносини, запроваджуючи в них засади цивільно-правового принципу «оферти – акцепту», оскільки це може призвести до крайньої форми криміногенної зараженості кримінально-виконавчої сфери – зрощування кримінального елемента з посадовими особами органів і установ виконання покарань.

Отже, порушення принципів справедливості та рівності ув'язнених перед законом може негативним чином вплинути на такі напрями оперативно-службової діяльності слідчих ізоляторів та установ виконання покарань щодо протидії низці суспільно небезпечним явищам:

- корислива, корисливо-насильницька та інша пенітенціарна злочинність;
- тероризування ув'язнених і засуджених, їх шантажування, вимагання;
- посилення стратифікації ув'язнених і засуджених, зміцнення позицій кримінальної (тюремної) субкультури;
- збільшення корупційності кримінально-виконавчої системи.

За наведених обставин вважаємо, що запровадження Міністерством юстиції України в умовах соціальної нестабільності й розшарування «реформаторського експе-

рименту» із запровадженням платних камер у слідчих ізоляторах є так званою «бомбою уповільненої дії». Натомість одним із варіантів поповнення спеціальних фондів вважаємо повернення до обов'язкової праці засуджених.

Висновки

Отже, на підставі вищенаведених науково-прикладних аргументів доходимо висновку, звертаючи увагу керівництва Міністерства юстиції України, як суб'єкта забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, що запровадження платних камер у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України під гаслом «чергового реформаторського кроку» не має бути квазізаміною належному фінансуванню потреб пенітенціарної системи, адже криє в собі як криміногенні й інші інституціональні ризики, так і являє собою один зі способів порушення принципів справедливості та рівності перед законом відповідних суб'єктів правовідносин у сфері кримінальної юстиції.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 29.06.2020).

2. Нецветаєв Є., Жупанов Д. Моніторинг пенітенціарної реформи в Україні у 2016–2019 рр. Київ: ГО «Український інститут з прав людини», 2019. 84 с.

3. Богатирьов І. Національна програма трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України: проект. *Юридичний вісник України*. № 3 (1280) (24–30 січня 2020 року). С. 11.

4. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>

[show/654-2017-%D1%80](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80) (дата звернення: 29.06.2020).

5. Про затвердження Порядку проведення експериментального проєкту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 06.05.2020 р. № 1587/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0405-20#Text> (дата звернення: 29.06.2020).

6. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

7. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 360.

8. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18> (дата звернення: 29.06.2020).

9. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19> (дата звернення: 29.06.2020).

10. Створення платних камер у СІЗО – це дискримінація в'язнів. *Українська Гельсінкська спілка з прав людини*. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/stvorennia-platnykh-kamer-u-sizo-tse-dyskryminatsiia-v-iazniv/> (дата звернення: 29.06.2020).

11. В українських СІЗО з'явилися платні камери з підвищеним комфортом: ціни та фото. *Львівський портал*. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2020/05/08/v-ukrainskykh-sizo-z-iavylysia-platni-kamery-z-pidvyshchenym-komfortom-tsiny-ta-foto#:~:text=%D0%92%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%B8%20%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1>

96%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%85,%D0%B7%D1%8F%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%8F%20%D1%83%20%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%A1%D0%86%D0%97%D0%9E. (дата звернення: 29.06.2020).

12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнято 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 29.06.2020).

14. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 506 с.

15. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлен-

ня волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 514 с.

16. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 32 с.

17. Виноградов В. В. Исполнение наказаний и социальная работа в исправительных учреждениях Швейцарии. *Вестник Владимирского юридического института*. 2008. № 1. С. 275–279.

18. Шайхисламова О. Р. Назначение осужденным к лишению свободы вида исправительного учреждения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2005. 229 с.

19. Пузирьов М. С. Пенітенціарні системи України та Швейцарії: порівняльний аналіз фундаментальних засад функціонування. *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення*: матеріали круглого столу (Київ, 14 трав. 2015 р.) / відп. ред. О. В. Сокальська. Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 54–57.